

Odhlédneme-li od nekonzistence postojů obyvatel i programů politických stran a nevykrytalizovanosti politické scény, kvůli nimž u nás není použití standardní škály politické orientace platící více méně ve stabilizovaných demokraciích příliš spolehlivé, je zřejmé, že politická diferenciacie České republiky a Slovenska je složitější a nelze ji v úplnosti vyjádřit na podobné jednoduché škále.

O to zajímavější je druhý poznatek, že při utváření klíčového postoje k politické a ekonomické reformě společnosti hraje důležitější roli příslušnost k republice než politická inklinace. Právě tento poznatek podporuje hypotézu, že politická dimenze

odlišností české a slovenské populace nespočívá jen v jiné politické orientaci, ale má hlubší, kulturní kořeny. Nikoliv momentální obliba jednotlivých politiků a pozice politických stran v parlamentech a vládách, ale odlišná situace a odlišné kulturní klima způsobují nekomplementaritu vývoje České a Slovenské republiky.

Přínejmenším se tak potvrzuje, že zbavíme-li úvodní otázku propagandistického nádechu, nezbyvá než hledat na ni odpověď primárně v analýze dlouhodobě existujících rozdílů mezi Českou a Slovenskou republikou a teprve následně v interpretaci chování jejich politických reprezentací.

Ondřej Hubáček

Dopad ekonomickej reformy na sociálnu situáciu obyvateľstva ČSFR

Výskumný ústav práce a sociálnych vecí, Bratislava, uskutočnil v uplynulých rokoch viacročný kontinuálny prieskum postojov obyvateľstva, ktorý sa týkal dopadu ekonomickej reformy na sociálnu situáciu obyvateľstva.

V súčasnosti sú k dispozícii výsledky troch etáp tohto prieskumu realizovaného na celom území ČSFR formou dotazníkových rozhovorov, pritom osobitne v ČR a osobitne v SR. Prvá etapa prieskumu bola realizovaná v decembri 1990, teda v situácii ešte pred spustením liberalizácie cien. Výberovú vzorku respondentov tvorilo 950 osôb zo 7 okresov ČR a 735 osôb zo 7 okresov SR, lokalizovaných v celej ČSFR. Druhá etapa prieskumu bola realizovaná v júli 1991, prakticky v situácii s polročnou a teda krátkodobou novou spotrebiteľsko-hospodárskou skúsenosťou obyvateľstva. Výberovú vzorku respondentov tvorilo 798 respondentov z 8 okresov ČR a 787 respondentov z 8 okresov SR vybraných podľa rovnakých princípov ako v prvej etape. Tretia etapa prieskumu bola realizovaná v apríli 1992, v situácii tesne pred júnovými parlamentnými voľbami, kedy obyvateľstvo už dlhodobšie žilo podľa spotrebiteľského modelu ino-

vovaného cenami. Výberovú vzorku i v tomto prípade tvorilo 796 respondentov z 10 okresov ČR a Prahy a 784 respondentov z 9 okresov SR a Bratislavy.

Celkové zameranie prieskumu

Prieskum bol koncipovaný tak, aby sa získali informácie o vnímaní vlastnej sociálnej situácie v domácnostiach a identifikovali ekonomické podmienky ich spotrebiteľského správania.

Sociálnu situáciu skúmaných sme definovali ako ich pozíciu v sociálnom systéme spoločnosti, s ktorou sú spojené určité úlohy, povinnosti, ale aj očakávania. Vo výskumnom zámere išlo teda o konkretizáciu správania, ktoré je vyvolané sociálno-ekonomickou transformáciou spoločnosti a jej dopadom na aktuálne životné podmienky domácností.

Sociálnu situáciu obyvateľstva sme tak definovali ako faktickú pozíciu skúmaných v štruktúre spoločnosti. S tou sa spájajú určité postoje k hodnoteniu životnej úrovne, k hospodárskym procesom v domácnosti, ako aj k spotrebným aktivitám rodiny.

Z uvedeného zámeru vyplýva, že akcent bol na subjektívnom vnímaní týchto procesov a činností, v ktorých sa na jednej strane odrážajú základné hodnotové vzory populácie, ale i zmeny uskutočňované v spoločnosti.

Výsledky analýzy

Z analýzy získaných údajov vo všetkých troch etapách výskumu vyplýva, že vnímanie sociálnej situácie v domácnostiach je výrazne diferencované a je zrejme aj prejavom reálnej sa diferencujúceho postavenia skúmaných v štruktúre spoločnosti.

Za jeden a pol roka spoločenskej transformácie, pri zohľadnení zásadných zmien v ekonomike (odstránenie dotácií cien, liberalizácia, zmeny v zamestnanosti, rozvoj podnikateľských aktivít populácie) sa postupne znižuje početnosť populácie, ktorá vníma uspokojovanie svojich potrieb pod hranicou životného minima, ako i na jeho úrovni. Táto úroveň uspokojovania potrieb sa o niečo intenzívnejšie vníma na Slovensku, čo zodpovedá i simuláciám štatistických dát. Vcelku však možno uvažovať o určitej stabilizácii sociálnej situácie skúmanej populácie v procesoch meniacej sa spoločnosti v období konania prieskumu.

Súčasne realizované kroky transformácie sa razantnejšie prejavili "v posune" určitých skupín obyvateľstva do pásma s vyššou životnou úrovňou, pričom posun bol v oboch republikách asi trojnásobný, s miernou prevahou v ČR. (ČR z 10,1 % na 36,7 %; SR z 12,4 % na 31 %.) Ukazuje sa, že v životných procesoch obyvateľstva sa akási fáza strachu z vlastného ohrozenia existencie postupne nahrádza fázou adaptácie a aktívnejšieho prístupu k rozpočtovým, finančným a hospodárskym aktivitám v domácnosti.

Sociálnu situáciu obyvateľov dokumentuje aj vzťah disponibilných príjmov domácnosti k vymedzenej škále životných potrieb. Ukázalo sa, že vzrástol podiel obyvateľov, ktorí majú dostatok finančných prostriedkov, nemusia šetriť a žijú v podstate podľa svojich predstáv (v SR zo 4,7 % na 6,5 %; v ČR z 8,5 % na 8,8 %). Súčasne s týmto pohybom do pásma vyššieho štandardu životnej úrovne sa posúvala časť obyvateľov do situácie, ktorú možno charakterizovať ako existenčné minimum, ba až núdzu a biedu (v ČR to bolo v r. 1992 5,8 %, na Slovensku 10,3 % respondentov).

Diferencované vnímanie sociálnej situácie obyvateľov sa prejavilo i v reflektovaní pocitov chudoby. Väčšina skúmaných (viac

než 45 %) subjektívne reflektuje chudobu nie ako "absolútny nedostatok", ale ako nenaplnenie predstáv o saturácii svojich životných potrieb pri niektorých životných situáciách. Reflexia chudoby tak nie je podmienená len dostupnosťou finančných prostriedkov, individuálnou škálou životných potrieb, náročnosťou na úroveň ich uspokojovania, ale aj sociálnou klímou, konfrontáciou s okolím a pod.

Subjektívne pocity chudoby sa u obyvateľov odlišovali nielen v dôsledku ekonomických podmienok života (disponibilný príjem, svojpomoc v rodine ako zdroj dodatočných príjmov, podnikateľské aktivity a pod.), ale tieto rozdiely boli ovplyvnené aj niektorými demografickými faktormi, ako je vek, početnosť rodiny a pod. Je zaujímavé, že predpoklad o výrazne rastúcom vplyve počtu detí v rodine (2, 3 deti) na intenzívnejšie pociťovanie chudoby sa ani v českých, ani v slovenských domácnostiach neprejavil.

Z uvedených poznatkov vyplynuli teda niektoré odlišnosti v reflektovaní sociálnej situácie u českej a slovenskej populácie. Odlišne sa vníma dopad ekonomických zmien na aktuálnu životnú úroveň domácností s tým, že obyvateľstvo na Slovensku tento pokles považuje za viac nepriaznivý. Popri reálnej existujúcich rozdieloch v životných podmienkach českých a slovenských domácností sú tieto odlišnosti ovplyvnené i odlišnými predstavami o naplnení štandardu a nadštandardu uspokojovania základných potrieb a potrieb za touto hranicou. Určité nadhodnotenie slovenskej populácie potreby minimálneho príjmu pre uspokojovanie základných potrieb v porovnateľných rodinách môže svedčiť aj o tom, že v meniacej sa situácii na trhu práce, s rastúcimi nárokmi na výkon, obyvatelia SR uvažujú skôr o substitúcii málo efektívnych prác v domácnosti dodatočne získanými finančnými zdrojmi.

Pri porovnávaní postojov slovenskej a českej populácie k dopadom ekonomickej reformy na ich sociálnu situáciu možno tiež uvažovať o pomerne silnom vplyve tradičných vzorov správania. Na jednej strane tieto vzory tendujú skôr k racionálnejším formám života, so silnejšími kultúrnymi návykmi, na druhej strane skôr k tradičným životným vzorom utváraným v širšej rodine, v kon-

frontácii s okolím, so silnou fixáciou na uspokojovanie základných potrieb.

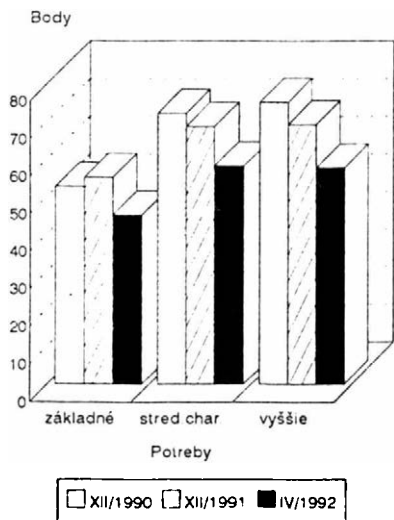
Výsledky prieskumu v oblasti sociálno-ekonomického správania sa populácie ďalej ukázali, že zatiaľ čo v ČR sa začínal v polovici r. 1992 presadzovať už trend určitého obratu a návratu k "normálnemu" spotrebiteľskému správaniu sa obyvateľov, v SR pretrvával trend stagnácie vychýleného úsporného modelu spotrebiteľského správania sa obyvateľov. Nadalej však platí, že zabezpečovanie určitého štandardu životnej úrovne je na nižšej úrovni v oboch republikách, pričom ešte horšia situácia je na Slovensku.

S danou situáciou sa obyvatelia snažia vyrovnávať - už nielen uskromňovaním sa v spotrebe, ale začínajú aj sondovať, kde to uskromňovanie nie je až tak nutné. V tejto sondáži - pre dané domácnosti dosiaľ nového a neprebádaného terénu - ďalej pokročili obyvatelia ČR. Zatiaľ čo na začiatku liberalizácie cien obyvateľstvo ČR prejavilo oveľa vyššiu mieru potreby uskromňovať sa v spotrebe (predpokladalo veľmi silný zásah

do vtedy aktuálnej štruktúry uspokojovania potrieb v domácnosti) než obyvateľstvo SR, postupne sa situácia menila, až v polovici r. 1992 je deklarovaná miera uskromňovania vyššia v SR než v ČR (pri súbežnom mierom poklese tohto ukazovateľa aj v SR).

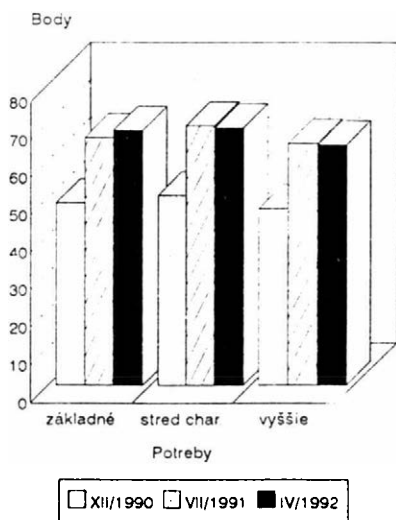
Napriek pozitívnemu rysu, ktorý ukazuje trend znižovania potreby uskromňovania sa v spotrebe domácností, predsa však absolútna hodnota aktuálnej potreby uskromňovania sa domácností je k danému dátumu ešte stále veľmi vysoká. Prakticky zo sledovaných 14 položiek len 2 sa vyhýbajú príkazu doby obmedzovať spotrebu - a tými sú záujmy detí a bývanie (v oboch republikách). V prípade uspokojovania záujmov detí sa v tomto možno odvolať na dlhodobu presadzovanú a kultúrne hlboko zakorenenú preferenciu zabezpečenia detí v rodinách našich národov aj za cenu odopretia si spotreby dospelých. V prípade bývania je otázka zložitejšia a snáď súvisí s potrebou zachovania aspoň nejakej "istoty" v súčasnosti tak "zneistených" ďalších oblastí života - práce, cien atď.

Miera uskromňovania sa obyvateľov ČR a SR
podľa jednotlivých druhov potrieb
Situácia v ČR

(100b = úplne uskrom. sa, 50b = čiastočne uskrom. sa, 0b = bez uskrom. v priemere za 1 položku daných druhov potrieb)

Miera uskromňovania sa obyvateľov ČR a SR
podľa jednotlivých druhov potrieb
Situácia v SR

(100b = úplne uskrom. sa, 50b = čiastočne uskrom. sa, 0b = bez uskrom. v priemere za 1 položku daných druhov potrieb)

Výsledky prieskumu nepotvrdili ani avizované prehlbovanie diferenciácie v spotrebe (resp. uvedomovanie si tejto diferenciácie) nejako zvlášť drastickým spôsobom. Vplyvom zlepšovania objektívnej situácie k danému dátumu sa obyvateľstvo už zorientovalo a diferenciácia spotreby medzi pauperitnými sociodemografickými skupinami nachádzajúcimi sa v konsolidovaných a demograficky perspektívnejších pomeroch (slobodní, mladší, z úplných rodín, vzdelanejší) sa zmierňovala. Dokonca boli zaznamenané niektoré indikácie stratifikácie životnej úrovne obyvateľstva ČR ale aj SR na iných než socio-demografických princípoch (najmä kategória podnikateľov reprezentuje takúto indikáciu), čo možno len kvitovať, ak dife-

renciácia spoločnosti má sledovať výkonnostné atribúty. Keďže aj v prípade obyvateľov SR diferenciácia v uspokojovaní potrieb ani podľa predchádzajúcich prieskumov ani teraz nebola nejako výrazne pocitovaná, resp. zostáva na približne rovnakej úrovni, možno hovoriť len o potrebe zvýšeného záujmu pauperitných skupín o uspokojovanie základných potrieb a u bohatších skupín o uspokojovanie vyšších potrieb. Prakticky pretrváva limitujúci vplyv základných potrieb na štruktúru spotreby domácností v oboch republikách, z ktorého sa len čiastočne vymaňujú niektoré skupiny populácie - bohatší, vzdelanejší atď.

Rastislav Bednárík, Silvia Valná